

מעשה-המרגלים בדרמה ובנאום

- עיון אינטרטקסטואלי -

פרשנות פנים-מקראית

כבר חכמי המדרש הקדמונים עמדו על האופי האינטרטקסטואלי של המקרא¹; דהיינו: יחס הגומלין הפרשני שבין פרשיות וכתובים בספרי התנ"ך. לאחרונה נזקקים לו חוקרי המקרא², המוסיפים וטוענים, כי הקשרים הלשוניים והענייניים שבין הטקסטים המושווים - מחייבים את הקורא לפענח את המוצפן בהם על דרך זו.

מעשה המרגלים (במדבר י"ג-י"ד), התוזר ונשנה בנאומו של משה (דברים פרק א')³, אומר איפוא דרשני על דרך פרשנות פנים-מקראית זו. ואכן עיון בטבלה א' - מעשה-המרגלים השוואה - מלמד על זיקה הדדית ברורה: הן בדומה שבשני הטקסטים והן בשונה - כמובלט בטבלה דלהלן:

טבלה א'

	מעשה המרגלים - השוואה
דברים א'	במדבר י"ג פתיחה
כב ותקרבוני אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ...	א וידבר ד' אל משה לאמר ב שלח לך אנשים ויתרו את ארץ כנען ג וישלח אתם משה... על פי ד' כלם אנשים ראשי בני ישראל המה
כד ויפנו ויעלו ההרה ויבאו עד נחל אשכול...	האירוע יז וישלח אתם משה לתור... ועליתם את ההר כא ויעלו ויתרו... ויעלו בנגב...
כה ויקחו בידם מפרי הארץ...	כג ויבאו עד נחל אשכול ויכרתו משם זמורה ואשכול ענבים...

תארנים: מקרא, פרשנות, דרמה, נאום.

כז	וישיבו אתם דבר... ויאמרו כז באנו... וגם זבת חלב ודבש היא	כז	וישיבו אתנו דבר ויאמרו טובה הארץ...
כח	אפס כי עז העם הישב בארץ והערים בצרות גדלת מאד וגם ילדי הענק ראינו שם.	כח	עם גדול ורם ממנו ערים גדלת ובצורת בשמים וגם בני ענקים ראינו שם.
ל	ויהם כלב... עלה נעלה... כי יכול נוכל לה		
י"ד			
ד	ויאמרו ... נתנה ראש ונשובה מצרימה	כט	- ואמר אליכם: לא תערצון ולא תיראון מהם - ובדבר הזה אינכם מאמינים בד' אלקיכם
ט	ויהושע וכלב... ויאמרו... וד' אתנו - אל תיראם	לב	וההלך לפניכם... באש לילה... ובענן יומם.
יא	ועד אנה לא יאמינו בי...	לג	... ויקצף וישבע לאמר: אם יראה איש... את הארץ הטובה...
יד	ובעמד ענן אתה הלך... יומם ובעמוד אש לילה.	לה	זולתי כלב... אשר מלא אחרי ד'.
כב	...וינסו אתי זה עשר פעמים...	לו	- גם בי התאנף ד' בגללכם... לא תבוא שם - וטפכם... אמרתם לבו יהיה... המה יבאו שמה...
כג	אם יראו את הארץ...	מ	ואתם פנו לכם וסעו המדברה דרך ים-סוף.
כד	ועבדי כלב... וימלא אחרי והביאתיו...	מא	ותענו ותאמרו אלי: חטאנו לד'. אנחנו נעלה...
לא	וטפכם אשר אמרתם לבו יהיה והביאתי אתם...	מב	אמר להם: לא תעלו... כי אינני בקרבכם ולא תנגפו לפני איביכם
כה	פנו וסעו לכם המדבר דרך ים סוף.	מג	- ואדבר אליכם ולא שמעתם ותמרו את פי ד' -
לז	וימתו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה במגפה.		
מ	הננו ועלינו... (אף) כי חטאנו.		
מב	אל תעלו כי אין ד' בקרבכם ולא תנגפו לפני איביכם		
			סיום
מז	ויעפלו לעלות אל ראש ההר	מג	ותזדו ותעלו ההרה
מח	ויכוס ויקתום עד התקומה	מד	ויקתו אתכם בשעיר עד חרמה.

בעיונו ננסה ליישב את השוני, המובלט בטבלה, שלא על דרך הפתרון שמציעה הגישה הביקורתית⁴, המייחסת כוונת מכוון לבעל ספר דברים: לשנות בנאום-משה, ולהתאים את האירועים, על-פי השקפת

עולמו 'הקייטרונומיסטית' של המחבר. לדעתנו, השוני נובע מדרכי הסיפור (ה-narration) השונות, הננקטות בשני הטקסטים: הדרמה - בספר במדבר, והנאום בספר דברים. הדרמה 'המוצגת'⁶ בשלוש מערכות (ראה טבלה ב') מוצעת מנקודת המבט של האל 'הכל-יודע' - מי שלפי התפיסה המקראית מעניק לאדם את היכולת לבחור, ולפיכך אפשר שיעמידהו בניסיון, דהיינו פעמים בוחן האל את אמונת האדם (הפרט והכלל) בהשגחה העליונה, שעה שהוא נתון במצוקה. כביכול, אין האל, 'יודע', כיצד ינהג האדם למעשה - שאם לא כן, כיצד יתקיים בו עקרון 'הבחירה'.⁷ משה 'גיבור'-הדרמה, המנהיג, המוביל את עמו אל הארץ המובטחת, עומד בניסיון כפול ומשולש, שעה שהוא מתעמת - 'כאן ועכשו' כדרך הדרמה - עם המשלחת המאכזבת של המרגלים (במערכה הראשונה), עם ההנהגה המורדת של העם (במערכה השנייה) ועם גזר הדין של האלהים (במערכה השלישית). משה האיש, הקלוע בין אהבתו לעמו ובין אהבתו לאלהיו, מוצג בדרמה כדמות טרגית: כואבת, מיוסרת ומאוכזבת מהתנהגות דור יוצאי-מצרים - כמי שמתגלה, בדרמה, כנעדר ביטחון בד' (ולא רק מנהיגיו) וכמי שמנסה, כביכול, את האלהים.⁸

הנאום הערוך - לשם הדרמטיזציה, במעין רב-שיח (ראה טבלה ג') - מוצע מנקודת המבט של משה, המנהיג הצופה על האירועים במדבר כעבור שנות דור. ראייתו, על סף הכניסה לארץ, כללית ומקיפה את העם כולו; היא דידקטית ומכוונת לעורר את רות דור-הבנים לקראת המשימה העתידית. משום כך אין למשה כל עניין להיכנס, עתה, אל פרטי הדברים - כגון העימות עם המרגלים ועם העדה. חשוב לו להעביר את המסר לעם: גורל דור המדבר לא נחרץ אך ורק בשל התנהגותם החד-פעמית בקדש - בהיותם נעדרים ביטחון בד'; בפרספקטיבה של ימות דור מתברר, כי "ממרים הייתם עם ד'" - (כבר) מיום דעתי (הנהגתי) אתכם! ("דב' ל"א, כז) זאת ועוד: מתברר, עתה, כי גם גורלו הוא - כהערת משה בנאומו - נחרץ אותה שעה. הצגת דברים זו תואמת את שנצטייר לנו מדמותו הטרגית של משה בדרמה.

לאחר שהעמדנו על השוני שבין הדרמה - המתרכזת במשה ובהנהגת העם - ובין הנאום המטפל בעם בלבד, עלינו לציין, כי מבחינת המסר (הנסתר - בדרמה, והגלוי - בנאום), בעיקרון, אין ביניהם הבדל: הן הדרמה, על דרך הזדהות הקורא-המאזין עם לבטיהם והכרעותיהם של 'הגיבורים' המתעמתים (עם זולתם ועם עצמם) והן הנאום, על דרך פנייתו הישירה אל הקורא-המאזין, מבקשים - באמצעות האירוע הנוכחי - להציג את השקפת-העולם של המקרא על 'הנסיון' ועל 'הנס': פרט או כלל, גם אם שנקלעו לסיטואציה קשה, המעוררת בהם פחד עד כדי יאוש, אל להם לאבד את אמונתם באל (כביכול, להעמידו בניסיון). אדרבא, עליהם לגייס את כל כוחות הנפש (כדי שיוכלו לעמוד בניסיון) - בגלותם ביטחון בד' - מתוך תוחלת ותקווה, כי אפשר שיוכו להתגלות אלוהית (הנס) - אם בהתערבות ישירה של האל במאורעות, על דרך הטבע, ואם על דרך הפלא.

דיון מפורט בדרמה ובנאום, בנפרד, עשוי להעמידנו על ההשלכה הפרשנית ההדדית ועל משמעות הדברים להבנת שתי היחידות הנפרדות.

הדרמה

להלן, בטבלה ב', מוצגת הדרמה כמחזה בין שלוש מערכות - שלוש תמונות בכל מערכה - פתיחה וסיום.

שמות המערכות מבליטים את העימות השונה של משה ואת השינוי במצבו הנפשי. שמות תמונות המערכה מבליטים - במערכה הראשונה את המרגלים, בשנייה - את הנהגת-העם, ובשלישית - את משה האיש.

טבלה ב'

(במדבר י"ג-י"ד) המחזה: **מעשה המרגלים - הניסיון האחרון ושברו**
- ועד אנה לא יאמינו בי -

(י"ג, א-טז) פתיחה: **הניסיון לאמץ את רוח העם בשליחת המרגלים**
וישלח אתם משה ממדבר פארן על-פי ד'

(יז-לג) מערכה ראשונה: **העימות עם משלחת המרגלים - משה מאוכזב ומחריש**

(יז-כ) תמונה א': **המרגלים מקבלים הנחיות ממשה**
וראיתם את הארץ... ואת העם... והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ.

(כז-כד) תמונה ב': **המרגלים עושים את שליחותם**
ויעלו ויתרו את הארץ... וישארו במוט בשנים...

(כה-לג) תמונה ג': **המרגלים מבטאים עמדה תבוסתנית**
ויציאו דבת הארץ... ארץ אכלת יושביה היא...

(י"ד, א-י) מערכה שנייה: **העימות עם הנהגת העם - משה נדהם ומושך את ידיו**

(י"ד, א) תמונה א': **רוח הנהגת-העם (=העדה) נופלת**
ותשא כל העדה, ויתנו את קולם, ויבכו העם...

(ב-ה) תמונה ב': **רוח משה נופלת אל מול קריאת התיגר של הנהגת-העם**
ויאמרו איש אל אחיו: נתנה ראש ונשובה מצרימה.

(ו-י) תמונה ג': **העימות של יהושע וכלב עם הנהגת-העם**
אך בד' אל תמרדו, ואתם אל תיראו את עם הארץ.

(י) השיא: ויאמרו כל העדה לרגם אתם באבנים - וכבוד ד' נראה באהל מועד אל כל בני ישראל.

(י"ד, יא-מה) מערכה שלישית: העימות עם אלהים - משה מקבל את הדין בצער

(יא-כה) תמונה א': ניסיון משה לשכך את חרון אף האלהים
סלח נא לעון העם הזה כגדל חסדך
(כו-לח) תמונה ב': משה ואהרן נאלצים לקבל את גזר הדין האלוהי
במדבר הזה יפלו פגריכם... (לא) תבאו אל הארץ...
(לט-מג) תמונה ג': ניסיון משה לעצור את העם מלעלות בהר
אל תעלו, כי אין ד' בקרבכם ולא תנגפו לפני איביכם

(מד-מה) סיום: הניסיון לעלות ולהלחם בעמלקי ובכנעני נכשל
ויכום ויכתום עד החרמה.

הדרמה בפעולה

פתיחה (י"ג, א-טז): הניסיון לאמץ את רוח העם במשלוח המרגלים
הכתוב הפותח: "וידבר ד' את משה לאמר" בא ללמד, כי תמונת הפתיחה - כמו מרבית התמונות במחזה - מתרחשת באהל-מועד, דהיינו ב'מבוא' אל המשכן - מקום, שגם לא-כוהנים רשאים להיכנס.⁸ הגילוי האלוהי אל משה - בדיבור הפותח "שלח לך" - נתפס כבר על-ידי פרשנים קדמונים⁹ כבעל זיקה ברורה אל המסופר, במקביל, בנאומו של משה. הביקורת האלוהית, הנסותרת, על היענות משה לתביעת העם לשלוח מרגלים לתכלית צבאית ספציפית ("ויחפרו לנו... וירגלו אתה"),¹⁰ משתמעת מן ההדגשה - החוזרת ונשנית לאורך כל המחזה - כי תכלית המשלחת אינה אלא "לתור"¹¹, דהיינו להתרשם מן הארץ ולהתחזק באמונה בד', כי יכול יוכלו להורישה (להלן: "והתחזקתם")¹². משה פועל, מיד, בהתאם לכך: אל אוהל מועד נכנס אהרן, ו"על-פי ד'" - באמצעות האורים ותומים¹³ - נקבעים "האנשים", האמורים ("על פי ד'") להיות תיירים בלבד: "אלה שמות האנשים, אשר שלח משה לתור את הארץ" (טז) המובטחת "אשר אני נתן לבני ישראל" (ב) - בדברי ד' לעיל¹⁴. מתוך כל השנים-עשר מוזמן, אישית, אל אוהל מועד רק נערו של משה: "ויקרא (הזמין)¹⁵ משה להושע בן נון (ויקראהו)¹⁶ יהושע". משה רומז לו למה שהוא מצפה ממנו: עמידה במבחן השליחות (הניסיון) - כמפורט בתמונה הראשונה של המערכה הראשונה ("והתחזקתם").

המערכה הראשונה (יז-לג) העימות עם משלחת המרגלים
 - משה מאוכזב ומחריש -
 יושם אל לב: בכל המערכה הראשונה, המציגה את המרגלים נעדרי הביטחון בד',
 שם ה' אינו מופיע - במכוון.

תמונה א' (יז-כ): המרגלים מקבלים הנחיות ממושה

כבהמשך לתמונת 'הפתיחה' של המחזה: כל 'האנשים' המוזמנים מתייצבים באהל מועד (ב'מבוא') -
 כדי לקבל את ההדרכה - לפני היציאה לשליחות המוגדרת כתיור: "וישלח אתם משה לתור את ארץ
 כנען ויאמר אלהם: עלו (מקדש ברנע, מצביע בידו אל) זה (ההר ממול) בנגב (הדרך המובילה אל ערד)
 - ועליתם (משם) את (=אל) ההר (הדרך המובילה צפונה מחברון על קו-פרשת המים)¹⁷ וראיתם את
 הארץ - מה היא (מה טיבה - כמבואר בסמוך); ואת העם הישב עליה - החזק הוא הרפה, המעט הוא אם
 רב? ומה הארץ אשר הוא יושב בה (בסך-הכל): הטובה היא אם רעה?¹⁸ (י"ז-י"ט) (משתי הבחינות המפורטות
 להלן: הביטחונית); ומה הערים, אשר הוא יושב בהנה - הבמחנים אם במבצרים? (והכלכלית); ומה
 הארץ? השמנה היא אם רזה? היש בה עץ אם אין? - (כל זאת על מנת ש) ו ה ת ח ז ק ת ם (ברוחכם:¹⁹
 וכהוכחה להתחזקותכם אתם וכדי לחזק את רוח העם) ולקחתם מפרי הארץ" (כ).

תמונה ב' (כז-כד): המרגלים עושים את שליחותם

תמונה זו - כולה בסימן של פעילות (כמאפיין את הדרמה). לפנינו תיאור ביצוע משימת התיור, על
 מנת שיוכלו להשיב 'דבר' למשה, כמתואר בתמונה הבאה.
 התמונה על-פי הצעתנו²⁰ פותחת בציון הזמן: "והימים ימי בכורי ענבים" - דהיינו ימות הקיץ. בהמשך
 - מצויינת תכלית המסע: "ויעלו ו י ת ר ו א ת ה א ר ץ " - ממדבר צן (נקודת המוצא - בקדש) עד
 (נקודת הסיום) רחב לבא (בכוון) חמת (שבצפון)²¹. בפירוט המסע מצויינות, בביטוי "ויבואו עד", נקודת
 ההתחלה ונקודת הסיום של התיור: "ויעלו בנגב (ערד) ויבא (קרי: "ויבאו" כלהלן) עד חברון - ושם²²
 אחימן, ששי ותלמי - ילידי הענק; וחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים²³ - ויבאו (בסיום המסע)
 עד נחל אשכל (אצל חברון)²⁴ - ויכרתו משם זמורה ואשכול ענבים... למקום ההוא קרא נחל אשכול..."
 (כב-כד).

תמונה ג' (כה-לג): המרגלים מבטאים עמדה תבוסתנית

המקום: 'המבוא' למשכן ('אהל מועד'). משה ואהרן וכל "העדה" (הנהגת-העם)²⁵ מקבלים את פני

המשלחת. המוני-העם, הסקרנים, צובאים 'פתח אהל-מועד'. הזמן: "וישבו מתור הארץ מקץ ארבעים יום – וילכו ויבאו אל משה ואל אהרן ואל כל עדת בני ישראל (ההנהגה) אל מדבר פארן קדשה. וישבו אתם דבר (את משה ואהרן) ואת כל העדה (בנוכחות ההנהגה – תוך שהם) ויראו את פרי הארץ" (כו). תכלית ה'דבר' כאן – התרשמות כללית מן הארץ; זאת – לעומת תכליתו הצבאית הבלבדית של ה'דבר' בתיבות העם: "ויחפרו לנו את הארץ וישבו אתנו דבר: את הדרך אשר נעלה בה (לתקוף) ואת הערים אשר נבא אליהן (תחילה)" (דב' א', כב). ואכן בפרוט הדברים כאן: "ויספרו לו (למשה השולח) ויאמרו (לו): באנו אל הארץ אשר שלחתנו (בשליחותך אתה). וגם (=אכן)²⁶ זבת חלב ודבש הוא – וזה פריה" (ל', כז), הווי אומר טובה אפוא הארץ מבחינה כלכלית. "אפס (רעה הארץ), כי עז העם הישב בארץ (והראייה: והערים בצורת גדלת מאוד וגם (=אכן) ילדי הענק ראינו שם (בחברון) (שם, כח). תדהמה. הכול מחרישים.

דובר אחר מן המשלחת (כדרך ההפעלה בדרמה) מוסיף על מנת להטיל מורך במאזינים: "עמלק (הידוע לשמצה) יושב בארץ הנגב, והחתי והיבوسی והאמרי יושב בהר (המרכזי), והכנעני יושב על (יד) הים ועל יד הירדן" (כט).

קריאות המרי של המוני-העם מתגברות;²⁷ ומשה, המאוכזב מן המשלחת שלא עמדה במבחן, פניו נופלים. משה, שכבר למד להכיר את מַר יו של העם (כמודגש בנאום), חרד לגורלו, שעה שישוב וינסה את ד' גם הפעם. כלב, הרואה את משה בצערו, מנסה להתמודד עם העמדה התבוסתנית של המשלחת. תחילה מתגבר על הקולות הרועמים: "ויהי סלב את (המוני) העם (הקוראים קריאות זעם) אל (מול) משה" (ל). לאחר מכן פונה אל חברי המשלחת וחולק על הפרשנות, שנתנו למראה עיניהם. "ויאמר: עלה נעלה, וירשנו אתה, כי יכול נוכל לה" (שם). דבריו קצובים, סיסמתיים, כדי לגבור על קולות ההמונים הסוערים. וכך גם תשובת "והאנשים אשר עלו עמו אמרו: לא נוכל לעלות אל העם, כי חזק הוא ממנו!" (לא). בהמשך גוברים קולות האחרונים על קול זעקת כלב. דברי 'האנשים', המפורטים בהמשך, משכנעים לא רק את "העם" – ההמונים 'הערב-רב'²⁸ – אלא גם את הנהגת העם: "ויציאו דבת הארץ אשר תרו אתה אל (עדת) בני ישראל לאמר: הארץ, אשר עברנו בה לתור אתה ארץ אכלת יושביה הוא (=ארץ מעבר לגייסות היא)²⁹. וכל העם (עם-המלחמה) – דהיינו החיילים³⁰ אשר ראינו בתוכה אנשי מדות (לב). ושם ("אחימן ששי ותלמי ילידי הענק" – בפירוט התיור לעיל) ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפלים. ונהי (סובייקטיבית) בעינינו כחגבים וכן (אפשר אובייקטיבית) היינו בעיניהם".

הרוחות סוערות. המרי כנגד משה רמוז אך כבוש. משה נמנע מלהגיב: אפשר, משום שהוא חש עצמו אשם על שנעתר לשלוח את 'האנשים'; ואפשר, משום שביקש למנוע התפרצות רגשות כלפיו במקום הקדוש. ואכן, באין תגובה, כל הנוכחים – "האנשים" ו"עדת בני ישראל" – עוזבים את "אהל מועד" ויוצאים אל "העם" – ההמונים המתכנסים פתח אוהל מועד.

המערכה השנייה (י"ד, א-י) העימות עם הנהגת-העם

- משה נדהם ומושך את ידיו -

במערכה השנייה משתנה המקום - הרחבה מתוך לאהל-מועד; והזמן - היום רד.³¹

תמונה א' (י"ד,א): רוח הנהגת-העם (= העדה) נופלת

הנהגת-העם ("העדה"), שנתאפקה ולא נתנה ביטוי לרגשותיה אל מול משה בתוך אוהל-מועד, מתפרקת מיד בצאתה: "ותשא כל העדה (= "עדת בני ישראל"³² ויתנו את קולם (בבכיה);³³ ויבכו (עמם) העם (ההמונים הנאספים) בלילה ההוא". התמונה כולה עומדת בסימן פעילות הבכיה: בכי 'מדבק', ההולך ומתפשט, משך הלילה, באהלי "כל בני ישראל" - העם כולו.

תמונה ב' (ב-ה) רוח משה נופלת אל מול קריאת התיגר של הנהגת-העם

ואכן השכם בבוקר, למחרת, מתכנסים אל פתח-אהל-מועד, מכל קצות המחנה, המוני-אדם, ובראשם - הנהגת-העם: "ויילנו על משה ועל אהרן (המצויים עדיין בתוך אוהל-מועד) כל בני ישראל (מכל השבטים). ויאמרו (בצאת משה ואהרן) אלהם (נציגי) כל העדה". וכדרך הדרמה האחד צועק: "לו (הלוואי) מתנו בארץ מצרים, או במדבר הזה לו (הלוואי) מתנו" (ב). (משה ואהרן אינם מגיבים). השני מתריס: "ולמה ד' מביא אתנו אל הארץ הזאת"³⁴ (הרעה; הבלתי-ראויה לחיות בה) - לנפל בחרב (הגברים), נשינו וטפנו יהיו לבז". (ג) (משה ואהרן מחרישים). עתה השלישי מציע פיתרון: "הלא טוב לנו שוב מצרימה" (ג).

ההצעה נידונה בקרב ההנהגה: "ויאמרו (השווה לעיל: "ויאמרו אלהם כל העדה"): איש אל אחיו: נתנה ראש (במקום משה המחריש) - ונשובה מצרים" (ד). קריאת תיגר על מנהיגותו של משה. משה ואהרן אינם יכולים להוסיף ולהתאפק. המרד אינו נגד משה בלבד, אלא מרי כנגד האל, המוציאם ממצרים, המוליכם במדבר אל הארץ המובטחת. בחרדתם מחרון אף ד' - כמו בפרשת המתאוננים וקברות התאוה - "ויפל משה ואהרן על-פניהם (מתחננים, מתפללים מצפים לגילוי אלוהי)³⁵ לפני (=כלעומת) כל קהל עדת בני ישראל" - העם וההנהגה כאחד. לעת-עתה המעשה משפיע על הנוכחים. מהם צופים מלאי-מתח לאשר עומד לקרות על דרך 'הנס'. ומאומה לא קורה!

תמונה ג' (ו-י) העימות של יהושע וכלב עם הנהגת-העם

אותה שעה - למראה נפילת משה ואהרן על פניהם - מתמלאים יהושע וכלב חרדה מפני הפורענות, העלולה לבוא על העם בשל היסחפות הנהגת-העם ("העדה") אחר עמדתם התבוסתנית של המרגלים

"האנשים"). "ויהושע בן-נון וכלב בן יפנה מן הַתְּרִיִּם את הארץ קרעו בגדיהם. ויאמרו אל כל עדת בני ישראל (הנהגת-העם)³⁶ לאמר (יהושע פותח): הארץ, אשר עברנו בה לתור אתה, טובה הארץ מאד מאד! (כופל - להדגשה. מפסיק - לראות, כיצד הרשימו דבריו). (אפשר שכלב משלים וממלא אחוריו): אם חפץ בנו ד' - והביא אתנו אל הארץ הזאת (הרעה בעיניכם) ונתנה לנו: ארץ (טובה), אשר היא (אכן) זבת חלב ודבש (כהבטחת ד' למשה)" (ו-ח).³⁷ שתיקה. אין כל תגובה - לא מצד ההנהגה ולא מצד ההמונים.

כאן שב יהושע ומנסה, במאמץ אחרון, למנוע את הפורענות, הנגזרת מהתנהגות העם העומד למרוד בד'. ("המרי" בלשון הנאום של משה). זהו שיאו של המחזה: העם שוב מנסה את ד' - אין לו ביטחון באלהים. יהושע מתרה בהנהגה: "אך בד' אל תמרדו!" (ט) לאחר מכן הוא פונה ישירות אל העם, מנסה להרגיעו בדימוי, הנטול מאורח חייהם במדבר: לחמם, המן, הנמס עם צאת השמש: "כי (כמו) לחמנו (המן) הם (עם הארץ) - סר צלם מעליהם (נטולי הגנה הם מפני החמה; ואילו) וד' אתנו - אל תיראם!" (שם).

דומה, שדברי יהושע וכלב עוררו את ההמונים למחשבה שנייה. הרוחות הסוערות נרגעות. אותה שעה - באין מענה ענייני בפיה - נתפסת הנהגת-העם לתגובה נרגות. "ויאמרו (נתכוונו) כל העדה (ההנהגה) לרגום אתם (את יהושע וכלב) באבנים (עד אשר) וכבוד ד' נראה (הגילוי-האלוהי הצפוי) באוהל-מועד אל (מול) כל בני ישראל" (י). העימות בין "העדה" ובין יהושע וכלב - על נפש "כל בני ישראל" - נסתיים אפוא - על דרך הנס - בהתערבות אלוהית, ובזאת נמנע מותם הבלתי-נסלח של יהושע וכלב: בתום המערכה השנייה שואלים הקוראים-המאזינים את עצמם: האם ישפיע האירוע, הפעם, על עמדת הנהגת-העם? והעם - האם יסגל לעצמו את מידת הביטחון בד'?

המערכה השלישית (י"ד, יא-מה) העימות עם אלהים

- משה מקבל את הדין בצער -

בסוף המערכה השנייה, נדמה, כי עמדת העם נשתנתה לטובה, וכי גילוי כבוד-ד' הרגיע את הנהגת העם. לפיכך, במערכה השלישית, ינסה משה לשכך את חרון אף ד', שמא יינחם ויסלח לעוון העם.³⁸

תמונה א' (יא-כה) נסיון משה לשכך את חרון אף האלהים

ואכן בפתיחת המערכה, בתמונה א', נותר משה לבדו, באוהל מועד, מצפה לגילוי דעת האל ("ויאמר ד'" באשר לשאלות, שנתעוררו (גם למשה) בסוף המערכה הקודמת. זאת - בשונה מגילוי דעת האל, בפתח המערכה הראשונה, מיוזמתו הוא (בלשון: "וידבר ד'... לאמר"). להפתעת משה דברי ד' קשים ונחרצים. העם מוצג (בשיאו של המחזה - והפעם בפי האל) כנעדר ביטחון בד', ולא באירוע זה בלבד

(בדומה לדברי משה בנאומו): "ויאמר ד' אל משה: עד אנה ינאצוני העם הזה (השווה: "הדור הרע הזה" – בנאום של משה דב' א', לה) ועד אנה לא יאמינו בי – בכל (=למרות כל) האתות, אשר עשיתי בקרבו." על כפיות טובה זו, שהגיעה לשיא באירוע הנוכחי, נגזר דין העם להשמדה מ י ד י ת: "אכנו בדבר – ואורשנו (על-ידך)³⁹ – כאשר) ואעשה אתך לגוי גדול ועצום ממנו".

משה נדהם מדבריו הנחרצים של האל. דבריו הארכניים והמגומגמים⁴⁰ מלמדים על סערת נפשו ועל נסיונו לחפש דרך כיצד להעביר את רוע הגזרה – אם בטענה לפי שורת הדין ואם בתחינה שלפנים משורת הדין: "ויאמר משה אל ד' (אחר שהות מה):⁴¹ "ושמעו מצרים⁴², (כיצד נהגת בעם הזה – אף) כי⁴³ העלית בכתך את העם הזה מקרבו. ואמרו (המצרים) אל (=על) יושב הארץ הזאת (כנען): (אכן) שמעו, כי אתה ד' בקרב העם הזה – (כאשר עין בעין נראה אתה, ד' – ובעמד ענן אתה הלך לפניו יומם, ובעמוד אש-לילה – (והנה עתה) והמתה את העם הזה כאיש אחד ("בְּכַבֵּר") – ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר (מסתבר): מבלתי יכלת ד' להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם (לכן) – וישחטם במדבר".

משה אינו נענה על דבריו, שיש בהם ביטוי לשורת הדין ולהיגיון. לפיכך הוא פונה, אחר הפסקה קלה, אל הטענה שלפנים משורת הדין: "ועתה"⁴⁴ יגדל נא כח אד-ני כאשר דברת (אלי בעקבות חטא העגל) לאמר⁴⁵ (מובאה מקוצרת): ד' (הוא בעל מידת הרחמים) – ארך אפים ורב חסד (עם שהוא בעל מידת הדין, בהיותו) נשא (בושה)⁴⁶ עון ופשע ונקה לא ינקה – פקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים'. – (ולפיכך הגבר מידת הרחמים על מידת הדין): סלח נא לעון העם הזה כגדל חסדך (=בריתך)⁴⁷ – וכאשר נשאתה לעם הזה ממצרים ועד הנה... (כאשר ניסוך – כן תשא להם גם עתה...) ("יג-כ).

משה אינו מספיק לסיים את המשפט כאשר האל מגיב מיד.⁴⁸ "ויאמר ד' – סלחתי כדברך!" (כ). משה נושם לרווחה – האל קיבל את תפילתו... "ואולם" ממשיך האל ומבאר את "כדברך": אכן לא יקויים בעם "אכנו בדבר" – בו במקום ובבת-אחת, "ואולם חי אני (לשון של שבועה): (על מנת ש)וימלא כבוד ד' את (אצל) כל (יושבי) הארץ,⁴⁹ (נשבע אני) כי כל האנשים, הראים את כבדי ואת אתתי אשר עשיתי במצרים ובמדבר, (ואף-על-פי-כן) וינסו אתי זה עשר פעמים (כאשר) ולא שמעו בקולי – (נשבע אני) אם (שלא)⁵⁰ יראו את הארץ, אשר נשבעתי לאבתם".

דברי ד' מסתיימים כאשר פתח ("עד אנה ינאצני") (יא) בקביעה נחרצת: "וכל מנאצי – לא יראוהו!". כולם "זולתי" (כלשון משה בנאומו) – "וואילו) עבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו – וימלא אחרי (בנאמנות)⁵¹ כאמור (בנאום) – והביאתיו (שם דווקא לשון "הוא יראנה") אל הארץ אשר בא שמה – וזרעו יורשנה"⁵².

ומה על אודות יהושע? משה משלה את עצמו, כי דינו יהא כדין רעו של כלב...⁵³ רק בנאמו מבין משה, כי "גם בי התאנף ד' בגללכם לאמר: גם אתה לא תבא שם – יהושע בן נון העמד לפניך הוא יבא שמה" (דב' א', לח).

עד שמשה מהרהר בגורלו מנחה אותו אלהים: תן לבך במבט מקדש ברנע – מערבה.⁵⁴ "והעמלקי

והכנעני יושב בעמק (הערבה). (הלכך) מחר פנו (מזרחה) וסעו לכם (אל) המדבר (פארן) (ומשם דרומה) דרך ים-סוף (י"ג, כה) (כלשון הכתוב בנאום של משה)⁵⁵.
יושם לב: בתמונה זו, משה אינו מצטווה להעביר את המסר האלהי אל בני ישראל. הצו על כך, בנוכחות אהרן, יינתן בתמונה הבאה, המתקיימת, שוב, באהל-מועד.⁵⁶

תמונה ב' (כו-לח): משה ואהרן נאלצים לקבל את גזר הדין האלוהי

עם בוקר, למחרת היום, נקראים משה ואהרן אל אוהל-מועד – כדי להעביר את המסר אל העם: "וידבר ד' אל משה ואל אהרן לאמר (לעם): עד מתי (עלי להתייחס) לעדה הרעה הזאת (הנהגת-העם), (כ)אשר המה מלינים עלי. (גם) את תלנות בני ישראל אשר המה מלינים עלי (כבר) שמעתי. (לפיכך) אמר אלהם: חי אני, נאם ד', אם לא כאשר דברתם באזני (לעיל): "או במדבר הזה לו מתנו" – (ב) כן אעשה לכם: במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקדיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה (על) אשר הלינתם עלי. (נשבע אני) אם (שלא) אתם תבאו אל הארץ אשר נשאתי את ידי (נשבעתי)⁵⁷ לשכן אתכם בה, כי אם כלב בן יפנה ויהושע בן נון (בלבד). ו(אילו) טפכם אשר אמרתם (שם לעיל): "וטפנו יהיו לבנו" – (ג) לבו יהיה – והביאתי (דווקא) אתם וידעו (יתחברו ויחבבו)⁵⁸ את הארץ אשר מאסתם בה. ופגריכם אתם יפלו במדבר הזה – (בעוד ש)ובניהם יהיו רעים במדבר ארבעים שנה, (כשהם מתחייבים) ונשאו⁵⁹ את זנותיכם – עד תם פגריכם במדבר. במספר הימים אשר תרתם את הארץ – ארבעים יום – יום לשנה, יום לשנה תשאו (תתחייבו) את עונתיכם. ארבעים שנה (תחושו תתוודעו) וידעתם את תנואתי (את הסרת ענייני בכם)⁶⁰ (כו-לד).

בסיום מתייחס אלהים אל הנהגת-העם, האמורה לשלם את המחיר – על דרך הנס – במיתה, במגפה, על-אתר. "אני ד' (כ)אשר דברתם באזני" – לעיל – כך אני דברתי (באזני משה. נשבעתי) אם לא (=אכן) זאת (עשה) אעשה לכל העדה (הנהגת-העם) הרעה הזאת הנועדים עלי: במדבר הזה (אזכור לדבריהם: "במדבר הזה לו מתנו" – (ב) יתמו ושם ימתו (לאלתר)) (לה).

ואכן כך אירע: "וימתו האנשים" מוצאי דבת הארץ רעה (על-אתר בבת-אחת) במגפה⁶¹ (פתח אהל-מועד) לפני ד', ו(אילו) יהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן (מבין) האנשים ההם ההלכים לתור את הארץ" (לו-לח).
הערה זו באה להפריד, מבחינה ספרותית, בין התמונה השנייה ובין התמונה השלישית.

תמונה ג' (לט-מג) נסיון משה לעצור בעד העם מלעלות בהר

גם תמונה זו מתרחשת - ברחבה - פתח אהל מועד. המונים המונים חמושים ("ותחגרו איש כלי מלחמתו" א', מא - בנאום משה) קוראים למנהיגם. הזמן - למחרת היום - לאחר שמשה כבר העביר את המסר הקשה לכל העם ולאחר שהמגפה כבר פגעה, על דרך הנס, בחבורת המרגלים: "וידבר משה את הדברים האלה אל כל בני ישראל - (אחרי שבעקבות המגפה) ויתאבלו העם מאד - וישכמו (כל בני ישראל) בבקר (בתגובה ספונטנית בלתי שקולה) ויעלו (מתכוונים לעלות) אל ראש ההר (ממול - הר הנגב)⁶² - לאמר (מכריזים וקוראים בקצב:) הננו ועלינו אל המקום, אשר אמר ד' (ציוונו לעלות) - כי (אף ש)חטאנו!" (ל"ט-מ') - ובניסוח מפורש יותר, כדרך הנאום, בפי משה: "ותענו (בקול רם - צועקים) ותאמרו אלי: (אמנם) חטאנו לד', (ואף-על-פי-כן) אנחנו (עלה) נעלה ונלחמו - ככל אשר צוה ד' אליהנו (א', מא).⁶³ כביכול, מתחרטים על מעשיהם. משה מגיב ספונטנית:⁶⁴ "ויאמר משה: למה זה אתם עברים את פי ד' - והיא (העלייה לראש ההר או העברת פי ה' - ראב"ע) לא תצלחו!" (מא). ההמונים הנלהבים דוחקים במנהיגיהם לנוע. משה מנסה, בכל דרך, למנוע את המפלה. בדברים של טעם מתרה משה מפני התוצאות המרות של מי שרוח הלחימה שלו - שקרית. מי שאין בו אמונה בד' - אל יצפה לנס אלוהי: "אל תעלו, כי אין ד' בקרבכם! (אל תעלו -) ולא תנגפו לפני איביכם. (כדברים האלה בדיוק, "אמר להם", משה בנאום).⁶⁵ כי (הרי) העמלקי והכנעני שם (על ההר) לפניכם - ונפלתם בחרבו!" - אין ניסים! - "כי על כן (משום ש)שבתם מאחרי ד' (אין כל סיכוי), ולא יהיה (כבוד) ד' (הענן) עמכם" (מב-מג) - כדרך שנהג במסעותיכם עד כה.

משה ממשיך להניא את ההמונים מלעלות בהר - אך הדבר אינו עולה בידיו. לימים, בנאומו, רואה משה התנהגות זו כמרי בד': "ואדבר אליכם ולא שמעתם - ותמרו את פי ד' - ותזדו ותעלו ההרה".⁶⁶

סיום (מד-מה) הנסיון לעלות ולהלחם בעמלקי ובכנעני נכשל

נתפס לחרטה מאוחרת⁶⁷ - מנסה העם ללחוץ על משה: אם לא הוא, אפשר יסע ארון-ברית-ד' לפניהם⁶⁸ - בין משום שהם מאמינים בתרומתו להרמת רוח הלחימה ("התחזקו והיו לאנשים") ובין משום שהם מאמינים בכוחו המאגי.⁶⁹ משה אינו נענה לבקשתם ולפיכך הם מחציפים פנים - "ויעפלו"⁷⁰ ("ותזדו" - א', מא בנאום משה) לעלות אל ראש ההר - (בעוד ש) וארון ברית ד' ומשה לא משו מקרב המחנה - (והתוצאה:) וירד (לקראתם) העמלקי והכנעני הישב בהר ההוא (הנגב) - ויכום ויכתום עד החרמה" (מד-מה).

תיאור ציורי יותר נותן משה בנאומו: "ויצא האמרי הישב בהר ההוא לקראתכם - וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדברים - ויכתו אתכם בשעיר (ביער-הסבוך)⁷¹ עד חרמה" (א', מד).⁷²

מבחינת הדרמה משמעות הביטוי: "ויעפלו לעלות אל ראש ההר" - החצפת פנים כלפי משה (כביאורנו), וזו ממחישה את קריאת התיגר של הנהגת-העם - בשיאו של המחזה (כביאורנו) - "נתנה ראש ונשובה

מצרימה" (ד). משה, שנותר במחנה – מנהיג ללא עם, שכה השתדל לעשות למענו – מצטייר, בסופו של המחזה, כדמות טראגית מאוד:⁷³ מי שהגיע ביציאת מצרים (שמות י"ד, לא) לדרגת "וייראו העם את ד' ויאמינו בד' ובמשה עבדו", – דווקא על סף הכניסה לארץ מידרדר למעמד, שבו אין העם מאמינים בד' ואין הם חפצים במשה כמנהיגם.

מבחינת העניין: עם 'נפילת' משה (עקב קריאת התיגר על מנהיגותו) – נתפנתה כבר הדרך ליהושע יורשו. הדבר מתבטא בדברים שאומר משה בהקשר זה, בהערה, בנאומו: "גם בי התאנף ד' בגללכם לאמר: גם אתה לא תבא שם. יהושע בן נון העמד לפניך הוא יבא שמה, אתו חזק, כי הוא ינחלנה את ישראל.⁷⁴ בפרספקטיבה של זמן, מבין משה, כי גורלו נחרץ אותה שעה. זאת-ועוד: בשונה מן הדרמה, המתרכזת באירוע בקדש – משה, בעל העניין בגורל העם, מוסיף ומספר את שאירע לאחר המפלה בחרמה: "ותשבו (מן הקרב) ותבכו (על האבדות) לפני (אהל) ד'. ולא שמע ד' בקלכם – ולא האזין אליכם (הממרים את פי ד')".⁷⁵ לפיכך, בהתאם לגזרת ד': "ותשבו בקדש ימים (שנים) רבים כימים (שלשים ושמונה שנים) אשר ישבתם (שם)".⁷⁶

טבלה ג'	הנאום
(דברים א', יט-מו) (ט', כד)	מעשה-המרגלים בנאום-משה (מעין רב-שיח) – ממרים הייתם עם ד' מיום דעתי אתכם –
(יט) פתיחה:	המסע עד קדש ברנע בחסדי האל ונסע מחרב (אחרי ש) ונלך את כל המדבר הגדול והנורא ההוא אשר ראיתם... ונבא עד קדש ברנע.
(כ-כא) משה:	מעודד את העם לקראת ניסיון הכניסה אל הארץ ואמר אליכם... ראה, נתן ד' אלהיך לפניך את הארץ, עלה רש. אל תירא ואל תחת!
(כב-כח) העם:	מנסה את משה וממרה את פי ד' ותקרבון אלי כלכם ותאמרו: נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ וישבו אתנו דבר...
(כג) הערה:	[וייטב בעיני הדבר ואקח מכם שנים עשר אנשים...] ... וישבו אתנו דבר ויאמרו: טובה הארץ, אשר ד' אלהינו נתן לנו.

- (כז) הערה: [ולא אביתם לעלת, ו ת מ ר ו את פי ד' אלהיכם] ותרגנו באהליכם ותאמרו: בשנת ד' אתנו הוציאנו מארץ מצרים לתת אתנו ביד האמרי להשמידנו... אחינו המסו את לבבנו לאמר: עם גדול ורם ממנו... מנסה לעורר את העם לבטוח בד' ד' אלהיכם ההלך לפניכם הוא ילחם לכם... ובדבר הזה אינכם מאמינים בד' אלהיכם ההלך לפניכם בדרך... באש לילה... ובענן יומם! גוזר את דין העם שלא עמד בניסיון וישמע ד' את קול דברכם ויקצף וישבע לאמר: אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה... זולתי כלב... אשר מלא אחרי ד'. [גם בי התאנף ד' בגללכם לאמר: גם אתה לא תבא שם] וטפכם... ובניכם... המה יבאו שמה... והם יירשוה... מתחרט ומנסה לעלות בהר ותענו ותאמרו אלי: חטאנו לד'. אנחנו נעלה ונלחמנו... ותהינו לעלות ההרה. מתרה ומזהיר את העם שלא לנסותו ויאמר ד' אלי: אמר להם: לא תעלו ולא תלחמו, כי אינני בקרבכם, ולא תנגפו לפני איביכם. מתרה ומזהיר את העם - ונכשל ואדבר אליכם ולא שמעתם - ותמרו את פי ד' - ותזדו ותעלו ההרה... ויכתו אתכם... עד חרמה. השהות הממושכת בקדש כגזירת האל ותשבו ותבכו לפני ד' ולא שמע ד' בקלכם... ותשבו בקדש ימים רבים כימים אשר ישבתם.
- (כט-לג) משה:
- (לד-מ) האל:
- (לד) הערה:
- (מא) העם:
- (מב) האל:
- (מג-מד) משה:
- (מה-מו) סיום:

הנאום במפורט

נזקקנו לפרטים בנאומי של משה - כדי להבהיר פרטים בדרמה, כגון מצבי הפתיחה והסיום. כן נתנו דעתנו לשוני שבהצגת הדברים, משום שבדרמה הועמדה דמותו של משה במרכז האירועים, ואילו בנאום מוסבים הדברים בעיקר אל העם ועל אודותיו. כיוון שכך נצטמצמה הדרמה באירוע המרכזי, בקדש, ובשיאו - כל שהתחולל, פתח אוהל מועד במשך כמה ימים בלבד. לעומת זאת, הנאום, המבקש להעמיד את האירוע בקדש בשיא האירועים המתמשכים במדבר, פותח בסקירה תמציתית של המסע עד קדש:⁷⁷ "ונסע מחרב - (אחרי ש)ונלך את כל המדבר הגדול והנורא שהוא אשר ראיתם (ממצרים

דרך-המדבר אל ים-סוף - מזרחה; ומשם - דרך מדבר פארן צפונה בכיוון אל) דרך הר האמרי (הנמשכת מערבה) - כאשר צוה (הנחה) ד' אלהינו אתנו - ונבא עד קדש ברנע" (יט). באותו האופן מוסיף הנאום בתיאור הישיבה המאולצת באותה קדש - בעקבות המרי הנמשך של העם: "ותשבו בקדש ימים רבים כימים אשר ישבתם" (מו).

גופו של הנאום בנוי כמעין דיאלוג, לסירוגין, בהשתתפות משה, העם ואלהים. לפיכך המילה המנחה (המודגשת בטבלה ג') נגזרת מן השורש אמ"ר. שורש אחר, מר"ה-מר", מוצב תחלה בראשית הנאום, והוא חוזר ונשמע, כאקורד אחרון, לקראת סיומו. בלב לבו של הנאום מובלט (בטבלה) עיקר עניינו של הנאום: "ובדבר הזה אינכם מאמינים בד' אלהיכם וגו'" (לב).

אחר דברי הפתיחה, הממקמים את הארוע בקדש ברנע, מגולל משה את שנעדר מן הדרמה בכלל: על סף הכניסה לארץ כנען, מן המזרח, פונה משה אל העם להכין עצמו לקראת המלחמה. "ואמר אלכם: באתם (עם הגיעכם עד קדש) עד הר האמרי (ההר שמעבר לעמק הערבה - שער הארץ), אשר ד' אלהינו נתן לנו. ראה נתן ד' אלהיך לפניך את הארץ, עלה רש⁷⁶, כאשר דבר (הבטיח) ד' אלהי אבתיך לך! אל תירא ואל תחת! " (א', כא) - במילים אחרות: בטחו בד'!

בהמשך מביא משה את תגובת העם. אף היא אינה, במקביל, בדרמה. "ותקרבון אלי כלכם (בהמוניכם, כשאתם לוחצים עלי) ותאמרו (מיזמתכם): נשלחה אנשים לפנינו, ויחפרו לנו (ריגול צבאי) את הארץ, וישבו אתנו דבר:⁷⁹ את הדרך (האופטימלית מבין החלופות) אשר נעלה בה; ואת הערים אשר נבא אליהם (תחילה, כדי ליצור ראש-גשר) " (א', כב).

בהערה, מטעמו, מודה משה, כי בלא לשאול את דבר האלהים, הוא נענה לבקשת העם: "וייטב בעיני הדבר - ואקח מכם שנים עשר אנשים: איש אחד לשבט" - בלא שייכנס לפרטים, המפורטים בדרמה, שעל פיהם נעשה המעשה לאחר פנייה אלוהית ("שלח לך" - במ' י"ג, ב) ובאמצעות האורים ותומים ("על פי ד'") (שם שם, ג).

בהמשך מוסר לנו משה, בתמצית, את שמתואר במערכה הראשונה של הדרמה - בתמונות א', ב' ועד אמצע תמונה ג': "וישיבו אתם דבר... ויראום את פרי הארץ" (במ' י"ג, כו). ואלו דבריו כאן:⁸⁰ "ויפנו (מקדש) ויעלו ההרה ("עד רחב לבא חמת")⁸¹ ויבאו (בדרכם חזרה, כפי לשון הדרמה) עד נחל אשכל⁸² - וירגלו אתה. ויקחו בידם מפרי הארץ (בדרמה: ענבים, רימונים ותאנים) ויורדו אלינו, וישבו אתנו דבר (כלשון הדרמה) ויאמרו: טובה הארץ אשר ד' אלהינו נתן לנו (א', כד-כה) (בדרמה: "וגם זבת חלב ודבש הוא וזה פריה")⁸³. כאן מפסיק משה ואינו נותן את עוקץ הדברים, כמובא בדרמה בהמשך:⁸⁴ "אפס כי עז העם הישב בארץ....". מבחינה רטורית נראה לו למשה להקדים וליתן, כבר עתה, את המסר העיקרי של נאומו המקיף בספר דברים (ט', כב-כד): "ובתבערה ובמסה ובקברת התאוה - מקציפים הייתם את ד'. ובשלח ד' אתכם מקדש ברנע לאמר: עלו ורשו ("עלה רש" - לעיל א', כא) את הארץ אשר נתתי לכם - ותמרו את פי ד' אלהיכם, ולא האמנתם לו, ולא שמעתם בקלו. ממרים הייתם עם ד' מיום דעתי (הנהגתי)⁸⁵ אתכם!"

בנאומו כאן (כו) עובר עתה משה להציג את עמדת העם: "ולא אביתם לעלת - ותמרו את פי ד' אלהיכם". בפרטי הדברים חושף משה, מטעמו, את שמסתתר בעומק הדיאלוגים הגלויים שבדרמה:⁸⁶ "ותרגנו באהליכם ותאמרו (בלבכם): בשנאת ד' אתנו - הוציאנו מארץ מצרים - לתת אתנו ביד האמרי להשמידנו. אנה אנחנו עלים - אחינו המסו את לבבנו לאמר: עם גדול ורם ממנו, ערים גדלת ובצורת בשמים, וגם בני ענקים ראינו שם" (כח) - פרפרזה, כמעט מדויקת, על דברי המרגלים אחר העוקץ של "אפס כי עז העם וגו".⁸⁷

בביטוי הפותח "ותרגנו באהליכם" (כז) מתייחס משה לתמונת הדברים שבפתח המערכה השנייה:⁸⁸ "ותשא כל העדה... ויבכו העם בלילה ההוא. וילנו על משה ועל אהרן כל בני ישראל". משה נמנע מלתאר את העימות - הקשה לו אישית - ביום הקודם - כמו שמצא לנכון לחסוך מעצמו את האזכור לעימות האלים שבסוף המערכה. תחת זאת ממשיך משה ומוסר, משמו, את שאמר לו האלהים, באוהל-מועד, בשתי תמונות המערכה השלישית. ושוב נמנע משה מן העניין האישי שלו, כשהוא דולג על הקצף הראשון שבפתח דברי האל:⁸⁹ "עד אנה ינאצני... ועד אנה לא יאמינו בי... אכנו בדבר... ואעשה אתך לגוי גדול...". משה משבץ את הרעיון המרכזי של אבדן האמונה בד' - המשותף לנאום ולדרמה - בעריכה המחודשת שהוא עושה לדברי ד' בשתי התמונות שבדרמה: חלקם מובאים מטעמו, וחלקם - ישירות מטעם ד'.

משה פותח מטעמו: "ואמר אלכם: לא תערצון ולא תיראון מהם (ייחודי לנאום, כלעיל בראשית הדברים: "אל תירא ואל תחת" כא).⁹⁰ ד' אלהיכם ההלך לפניכם הוא ילחם לכם, ככל אשר עשה אתכם במצרים לעיניכם. (וכן) ובמדבר - אשר ראית, אשר נשאך ד' אלהיך, כאשר ישא איש את בנו. (וכן) בכל הדרך, אשר הלכתם עד באכם עד המקום הזה ("עד הר האמרי" - לעיל בפתח הדברים)⁹¹ ובדבר הזה ("עלה רש" - שם בהמשך)⁹² אינכם מאמינים בד' אלהיכם, ההלך לפניכם בדרך לתור לכם מקום לחנתכם,⁹³ באש לילה, לראתכם בדרך אשר תלכו בה ובענן יומם" (כט-לג).⁹⁴

קצפו של האל, בא על-פי משה, בתגובה על דברי 'האנשים', ובעקבותיו - נגזר דינם: "וישמע ד' את קול דבריכם ויקצף וישבע לאמר (במקביל בדרמה: "חי אני", וניסוח דומה אך ארכני, לעומת הניסוח התמציתי כאן)⁹⁵ אם יראה איש באנשים האלה, הדור הרע הזה,⁹⁶ את הארץ הטובה אשר נשבעתי לתת לאבותיכם. זולתי כלב בן יפנה (בדרמה במקביל: "עקב היתה רוח אחרת עמו" במ' י"ג, כד) הוא יראנה, ולו אתן את הארץ אשר דרך בה ולבניו, יען אשר מלא אחרי ד' (בנאמנות, כמקביל בדרמה)⁹⁷ (לד-לו). אגב אזכור כלב - ולפני ההתייחסות ליהושע - מעיר משה את שנתברר לו עתה, בפרספקטיבה של זמן: "גם בי התאנף ד' בגללכם לאמר: גם אתה לא תבא שם. יהושע בן נון, העמד לפניך, הוא יבא שמה. אתו חזק כי הוא ינחלנה את ישראל" (לז-לח).⁹⁷

אחרי ההערה מסיים משה את דברי האל בפקודה: "פנו... וסעו"⁹⁸ - מקביל לסיום תמונה א', במערכה השלישית⁹⁹ - כשהוא משבץ משפט מתמונה ב':¹⁰⁰ "וואילו) טפכם אשר אמרתם לבו יהיה - ובניכם, אשר לא ידעו היום טוב ורע (מוסיף ומרחיב) - המה יבאו שמה, ולהם אתננה, והם יירשוה (אזכור

ללשון הפתיחה של הנאום: "עלה רש", כא). ואתם (על כן) פנו לכם וסעו המדברה דרך ים סוף" (מ). תגובת העם – "ותענו ותאמרו אלי" – מציגה את 'החרטה המאוחרת' של ההמונים: "חטאנו לד'! (מקביל לאמור בדרמה: "הננו ועלינו... (אף) כי חטאנו)¹⁰¹ – אנחנו נעלה ונלחמנו ככל אשר צונו ד' אלהינו. ותחגרו איש את כלי מלחמתו (אינו בדרמה – כאן מוסיף ציוריות) – ותהינו (הכינותם עצמכם: "הננו ועלינו" בלשון הדרמה)¹⁰² לעלת ההרה".

תגובת משה מקבילה מילולית למובא בדרמה – כשאלה רטורית מטעמו הוא ("למה זה אתם עברים את פי ד'?! אל תעלו, כי אין ד' בקרבכם, ולא תנגפו לפני איביכם").¹⁰³ בנאומו כאן מספר משה: "ויאמר ד' אלי אמר להם: לא תעלו ולא תלחמו, כי אינני בקרבכם, ולא תנגפו לפני איביכם" (מב). התמונה הדרמטית של ניסיון העלייה בהר(תמונה ג') מוצגת בפי משה, בתמצית, כראיה (נוספת) למריו של העם: "ואדבר אלכם, ולא שמעתם, ותמרו את פי ד', ותודו (מקביל אל "ויעפלו" – החציפו ונהגו בזדון)¹⁰⁴ ותעלו ההרה. ויצא האמרי (שם כללי לעומת הפירוט בדרמה: "העמלקי והכנעני" – י"ג, כה) הישב בהר ההוא, (מוסיף ומתאר בלשון ציורית) וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדברים – ויכתו אתכם בשעיר (מוסיף ומתאר את האזור המיוער בהר הנגב)¹⁰⁵ עד חרמה (העיר)" (מג-מד). משה מסיים את נאומו זה¹⁰⁶ בפרטים, שכאמור אינם בדרמה: "ותשבו ותבכו לפני (אהל) ד' – ולא שמע ד' בקלכם ולא האזין אליכם. ותשבו בקדש (כמקום מרכזי) ימים (שנים) רבים כימים אשר ישבתם (בערבה, מעציון-גבר ועד קדש, כמתואר בפרשת מסעי)"¹⁰⁷. ללמדך, כי גזירת האלהים על "הדור הרע הזה" נתקיימה.

נמצא, כי מן הרושם הכללי של הנאום, משה מבקש ללמד לקח את דור-הבנים: אל תהיו ממרים כאבותיכם, בטחו בד' ואל תיראו מאיש, מלאו אחר ד' (בנאמנות), ואל תנסוהו בשום דרך; עלו ורשו את הארץ כי יכול תוכלו.

לקח זה ניתן, כדרך הדרמה, בפי גיבוריה: כלב – "ויאמר עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה" (י"ג, ל); יהושע – "אך בד' אל תמרדו ואתם אל תיראו את עם הארץ" (י"ד, ט). ומשה (בסיום) – "למה זה אתם עברים את פי ד'... אל תעלו כי אין ד' בקרבכם... ונפלתם בחרב, כי על כן שבתם מאחרי ד'" (שם, מא).

רוצה לומר: הן הדרמה והן הנאום – בדרכי הסיפור המייחדות אותם – מפגישים את הקורא-המאזין עם אחד מן היסודות המכוננים של השקפת העולם המקראית: ה ב י ט ח ו ן ב ד', דהיינו אמונת האדם בהשגחה אלהית, עמידתו בניסיון דווקא בהיותו במצוקה, תוחלתו לנס גם כאשר המציאות קשה.¹⁰⁸ היפוכו של הביטחון בד' – ה מ ר י ב ו. תופעה זו הובלטה, כפי שראינו, בנאומו של משה ובספר דברים כולו.¹⁰⁹

עיון בספר במדבר מלמד, כי המרי, הנעדר מן הדרמה 'מעשה המרגלים', מופיע בדרמה 'קרת ועדתו' (י"ז, כה): "השב את מטה אהרן לפני העדות למשמרת לאות לבני מרי"; וכן בדרמה 'מי מריבת קדש' (כ, י): "ויאמר להם שמעו נא המרים".¹¹⁰ הדרמה 'קרת ועדתו' מפרידה איפוא בין שתי הדרמות בקדש,

המתייחסות לשני הדורות על סף הכניסה לארץ. הרצון להעמיד את המרי במרכז ספר במדבר – מבאר, על שום מה הוצבה הדרמה 'קרח ועדתו' – אפשר שלא כסדר הכרונולוגי – בין שתי הדרמות בקדש.¹¹¹

הערות ומראי מקומות

1. ראה ירושלמי ראש השנה פ"ג ה"ה: דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר. וראה מ' וייס, "מלאכת הסיפור במקרא", מולד, תשרי תשכ"ג, עמ' 402-406 – בתוך: מקראות ככוונתם, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 293-334.
2. י. זקוביץ, מבוא לפרשנות פנים מקראית, הוצאת רכס, 1992.
- D. Borgarin, **Intertextuality and the Reading of Midrash**, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1990.; M. Fishbane, **Biblical Interpretation in Ancient Israel**, Oxford 1985
- ולאחרונה ע' ביינטר, "בין נח לקרח – מקבילות לשוניות בשתי הפרשות", בית מקרא (קנח) ניסן-סיון ה'תשנ"ט עמ' 215-225.
3. מעשה המרגלים מוזכר גם בכמדבר ל"ב, ה-יג; דברים ט', כג; יהושע י"ד, ז-ט; תהלים ק"ו, כד-כו.
- המתייחסות לתופעה זו אצל פרשנינו, ראשונים ואחרונים, ראה י"צ מושקוביץ, ספר במדבר, דעת מקרא, ירושלים תשמ"ח, עמ' קמ"א. וראה, לאחרונה, דיון אצל אלחנן סמט, עיונים בפרשת השבוע, ירושלים, ה'תשס"ב, פרשת שלח ופרשת דברים.
4. ראה זקוביץ, שם, עמ' 84-85, וראה י' ליכט, פירוש על ספר במדבר (יא-כא), מאגנס, ירושלים תשנ"א, עמ' 50.
- ראה דברים, עולם התנ"ך, תל-אביב 1994, עמ' 34.
5. ר' נ' אררט, הדרמה במקרא, המרכז העולמי לתנ"ך, ירושלים תשנ"ז עמ' 1: עיון בסיפור המקראי – שהוא לכל הדעות דרמטי ביסודו – הביאני לכלל ההשערה, כי כמה וכמה מן הסיפורים במקרא, הכתובים ב'לשון-של-פעולה', ניתנו לבנותם כדרמה – בעיקרון – לא להצגה על במה, אלא כסיפור 'דרמטי' בעל-פה.
- ראה א' ג' ברוקט, תולדות הדרמה והתיאטרון, (בעריכת ד' אוריין), מסדה 1994, עמ' 15: על-פי התיאוריה, שמקור הדרמה והתיאטרון באינסטינקט הסיפורי – תחילה באמצעות מספר, שהשתמש בהאנשה, בפעולה ובדיאלוג, ולאחר מכן – באמצעות גילום כל אחד מן התפקידים על-ידי אדם אחר.
6. ראה י' ליכט, הניסיון במקרא וביהדות של תקופת הבית השני, מאגנס, ירושלים תשל"ג, עמ' 17: לפי המקרא אין האלהים מנסה את האדם אלא כדי לדעת כיצד ינהג. עמ' 28: בשעה שהאל מנסה את האדם, כדי לדעת כיצד ינהג, אין האל יודע כיצד ינהג האדם למעשה. והטעם פשוט: מעשיו של האדם בידיו.
7. ראה, שם, עמ' 33 בהתייחסו לענייננו (תקופת המדבר נחשבה... לתקופת הניסיון המובהקת...): ניסיון האדם את האל נתפס אפוא כמיעוט אמונה, כסירוב לסמוך על ישועת האל ולשמוע בקולו, כסירוב להסתפק באותות שכבר נעשו, ואין מוטיב הניסיון מצומצם לתביעה מפורשת, שהאל יראה את כוחו באות מסוים נוסף.
8. ראה מ' חיוטין, "משכן אוהל מועד – שחזור אחר", בית מקרא (קל"ד) ניסן-סיון תשנ"ג, עמ' 229-246. על-פי הצעתו: 'אהל מועד' (מבנה היריעות בלבד; נפרד מן 'המשכן' – המבנה הקשוח העשוי מקרשים) נפל בקדושתו מן 'הקדש' (מקום משכן כלי-הקדש: הארון, השלחן, המנורה ומזבח הקטרת). נראה לנו, שאל 'אהל מועד' זה (ה'מבוא' ל'משכן'), יכלו להיכנס גם מי שאינם כהנים, כגון שבעים הזקנים לקראת התמנותם (במדבר י"א, טז); מרים ואהרן בפרשת האשה הכושית (שם, י"ב, ד) וכן יהושע – בהתמנותו ליורש (דברים ל"א, יד-טו). וראה אררט, הדרמה במקרא, עמ' 137 (בהערה 15). במת-האירועים, בפרשת מי מריבת-קדש, אפשר, שגם היא דומה לזו שבפרשת המרגלים: פתח 'אוהל מועד' ובתוך 'המבוא'.

9. ראה במדבר רבה ט"ז, ו; בבלי סוטה לד ע"ב, ובעקבותיהם – מפרש רש"י על-אתר.
10. דברים א', כב-כד. מבואר, להלן, בדיון על הנאום. השווה יהושע ב', ב, במשלוח המרגלים, "לחפר את הארץ".
11. ראה במדבר, עולם התנ"ך, ירושלים-רמת-גן, תשמ"ו 1985, עמ' 383. הפועל "לתור" נבדל מהפועל "לרגל" בכך שאינו מיוחד לאיסוף מידע צבאי, אלא נושא אופי כללי יותר. מקבילו האכדי taru משמעו: לשוטט.
12. במדבר י"ג, כ: "והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ".
13. ראה במדבר ג', טו-טז: "פקד את בני לוי... ויפקד אתם משה על-פי ד' – כאשר צוה". גם כאן, כמסתבר, על-פי האורים ותומים – ואין כאן כפל לשון. השווה במדבר רבה ג', ט: "ויפקד אותם משה על-פי ד' וגו' – כשם שהשכינה אומרת. וראה במדבר, עולם התנ"ך, עמ' 28 על אתר. על הבעייתיות שבפירושו זה ראה רמב"ן, רשב"ם וחזקוני על-אתר.
14. י"ג, ב.
15. קריאת פלוני לאלמוני במשמעות של הזמנה מצויה בתורה ובמקרא. לענייננו ראה דברים ל"א, ז: "ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו". וראה בראשית י"ב, יח; כ', ט; כ"ו, ט; מ"ז, כט; שמות א', יח; ח', ד; י"ב, כא.
- לולא הצורך הדרמטי אפשר לבאר: קרא לו (=כינה אותו) בשם יהושע. וגם זו קריאה דרמטית משמעותית.
16. כך נראה לנו להשלים על-פי המשמעות שאנו נותנים לפסוק בדרמה.
17. ראה מפה 1.
18. הצעות פרשניות אחרות – ראה במדבר, עולם המקרא, עמ' 83.
19. השווה שמואל א' ד', ט: "התחזקו והיו לאנשים, פלשתים!" וראה מלכים א' כ', כב.
20. פסוק כ' אחרי האתנחתא.
21. ראה מפה 1.
22. אל "שם" זה מכוונים דברי המרגלים להלן פסוק לג: "ושם ראינו את הנפילים בני ענק".
23. אפשר שהדברים מכוונים לדברי המרגלים להלן (כח): "אפס כי עז העם הישב בארץ, והערים בצורות גדולות מאד, וגם ילדי הענק ראינו שם". לחברון ההיקסוסית היו חומות בצורות וחלקלקה גדולה – בדומה למצוי בצוען, הבירה ההיקסוסית במצרים.
24. אפשר על שם אשכול הנזכר בבראשית י"ד, יג: "והוא שכן באלני ממרא האמרי אחי אשכל ואחי ענר". וראה במדבר ל"ב, ט: "ויעלו עד נחל אשכול". וכן בדברים א', כד: "ויפנו ויעלו ההרה ויבאו עד נחל אשכל וירגלו אתה".
25. ראה במדבר, דעת מקרא, עמ' קנו-קנו על הכתוב (כו) "כל עדת בני ישראל" – המונח 'עדה', במיוחד בספרנו, בא במובנים שונים. לפעמים הוא מציין את המנהיגות השופטת כמו להלן ל"ה, כד-כה ("ושפטו העדה... והצילו העדה"), או את המנהיגות המוסמכת הממונה על העם, כפי שניתן להבין מתוך הפסוקים שלהלן י"ד, א-ב.
26. "וגם" להדגשה (אכן) כמצוי במקרא. בקשר לשבח הארץ – הש' תה' י"ט, יב, יד; כ"ה, ג; פ"ד, ז. ספורנו מקשר את פסוקנו לפס' יט: לא (זו) בלבד שהיא טובה, אלא היא ג"כ זבת חלב ודבש... לפי פירושו "וגם" כאן באה במשמע הרגיל: תוספת. מוראוקה - Jerusalem - Emphatic words and structures in Biblical Hebrew (Leiden, 1985, p. 145) מסביר באותו כיוון: לא רק שהארץ תְּדִיָּה, אלא גם היא זבת חלב ודבש. שמות ג', ח: "ולהעלותו... אל ארץ טובה ורחבה, אל ארץ זבת חלב ודבש", וראה דברים ח', ז-י.
27. ראה ליכט, במדבר, עמ' 48; 50.
28. ראה רש"י לפרשת המתאוננים במדבר י"א, א: "ויהי העם – אין העם אלא הרשעים". ראה נ' אררט, "מקראות המשתמעים לשני-פנים בפרשנות רש"י", בשדה חמד, טבת תש"ך, עמ' 212-221.
29. ראה במדבר, עולם התנ"ך, עמ' 88. ואולי במשמע: "שהאוויר שלה רע (ראב"ע)". וע' רמב"ן, ספורנו, כהנא וליכט.

30. ראה יהושע ח', א: "קח עמך את כל עם המלחמה" ולהלן (ה) "ואני וכל העם אשר אתי נקרב אל העיר". ועוד, בדומה במקרא, 'עם' בהקשר של מלחמה, 'עם-מלחמה' – חיילים. ראה מלכים ב' י"ח, כו: "ואל תדבר עמנו יהודית באזני העם אשר על החמה". וראה מלכים ב' ו', ל ועוד.
31. המערכה השנייה חופפת את פתיחת הפרק החדש פרק י"ד.
32. לעיל י"ג, כו.
33. נראה לנו כי נשמט בשל דמיונו לאמור בסמוך "ויבכו".
34. כבוז. כמו במשפט שלמה (מלכים א' ג', יז-יח) "אני והאשה הזאת".
35. השווה בפרשת קרח (ט"ז, ד) "וישמע משה ויפל על פניו". ולהלן (כב): "ויפלו על פניהם ויאמרו: אל אלהי הרוחות". וכן (י"ז, י): "ויפלו על פניהם" בתגובה לדברי ד': "ואכלה אתם כרגע". וראה יהושע ז', ו: "ויקרע יהושע שמלתיו ויפל על פניו ארצה לפני ארון ד'". ראה אררט, הדרמה במקרא, עמ' 124.
36. ראה לעיל י"ג, כו.
37. ראה שמות ג', ח: "ולהעלותו... אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש".
38. יושם לב: המערכה השלישית על-פי הצעתנו (י"ד, יא) מתחילה בפרשה פתוחה. כך גם פותחת התמונה השנייה במערכה (י"ד, כו). זאת-ועוד: בדרך זו אנו מתגברים על 'הקושי' שבכפילות דבר ד': בתמונה הראשונה הדברים אמורים להיות בין האל ובין משה בלבד (בלשון "ויאמר ד'" דווקא), ואילו הדברים בתמונה השנייה אמורים להיות מובאים לידיעת העם (בלשון "וידבר ד'... לאמר").
39. ראה ליכט, במדבר, עמ' 71.
40. אין הדברים מגומגמים בשל עריכה משנית, אלא נובעים ממערך נפשו אותה שעה. ראה ליכט, במדבר, סעיף 71, עמ' 55-56.
41. זאת-לעומת לשון התגובה הספונטנית (להלן מ"א): "ויאמר משה: למה זה אתם עברים את פי ד'"; וכן (להלן פסוק כ'): "ויאמר ד': סלחתי כדברך".
42. גם בחטא העגל מגיב משה בצורה דומה: (שמות ל"ב, י) – "ואכלם – ואעשה אותך לגוי גדול" (ראה שם פסוקים יא-יב).
43. במשמע ויתור: 'אך כ', שהוא אחד המשמעים של 'כי'.
44. פתיחה לטיעון כדרך הסיפור המקראי.
45. ראה שמות ל"ג, יט ולהלן ל"ד, ו-ז.
46. ראה נ' אררט, "נושא במקרא שאינו אלא נושה", בית מקרא, ד' (נט), תשל"ד, עמ' 536-548.
47. ראה במדבר, עולם התנ"ך, עמ' 89: אפשר לראות בחסד מילה נרדפת לברית, אף שאין מניעה להסביר כאן חסד במשמע הרגיל. כך התרגום וראב"ע.
48. ראה הערה 41 לעיל.
49. ראה בראשית י"א, א: "ויהי כל הארץ שפה אחת". שם מ"א, נז: וכל הארץ באו (לשון רבים) מצרימה... ועוד.
50. ראה, ליכט, במדבר, עמ' 76: לשון רגילה בשבועות.
51. ראה, במדבר, עולם התנ"ך, עמ' 89: לא סר מדרכי.
52. ראה שם, שם, עמ' 90: קרא "יירשנה" (כמו השבעים) רס"ג: ולזרעו יורישנה (לשון קצרה באות אחת). בעקבותיו – חזקוני וכהנא. אונקלוס מבין את הפועל כהפעיל.
53. על דרך זו, נדמה, התגברנו על אי אזכור יהושע בכאן.
54. ראה מפה 1.

55. דברים א', מ.
56. ראה הערה 38 לעיל.
57. ראה עולם התנ"ך, שם, עמ' 90.
58. כאחת המשמעויות של הפועל יד"ע במקרא. ראה, למשל, בראשית י"ח, יט "כי ידעתיו". במשמע חיבה פירש א"י רוטר – שערי אהרן עה"ת כרך י"א ב"ב תש"ן. ת"א בנוסח התאג' מתרגם: ויחזון (-ויראו). אולי תרגם עפ"י ההקשר, ע' י"ג, ח, כו; י"ד, כג.
59. ראה הערה 46 לעיל. מלשון נושה בחוב, מתחייב בעוון. כאמור בסמוך: "תשאו את עונתיכם". וראה על ביטוי זה עולם התנ"ך, שם, עמ' 91.
60. ראה עולם התנ"ך, שם, שם: כאן הוראתה: מניעה, עיכוב, התנגדות מלשון: "ואם הניא אביה אתה" (ל', ו); "ולמה תניאון את לב בני ישראל מעבר אל הארץ" (ל"ב, ז).
61. ראה ליכט, במדבר, עמ' 49 וראה דעת מקרא, שם, עמ' קע"ה. וע' ספורנו, המדגיש כאן עיקרון מידה כנגד מידה.
62. ראה מפה 1.
63. משה, במקביל, מוסיף ומבאר כדרך הנאום: "ותחגרו איש את כלי מלחמתו, ותהינו לעלת ההרה" (דב' א', מא).
64. ראה הערה 41.
65. א', מב.
66. א', מג.
67. ראה ליכט, במדבר, עמ' 49.
68. ראה במדבר ו', לג: "ויסעו מהר ד'... וארון ברית ד' נסע לפניהם...".
69. ראה פרשת הארון בספר שמואל א' פרקים ד'-ו'.
70. ראה ליכט, שם, עמ' 83 בהערה. וראה עולם התנ"ך, שם, עמ' 91: על-סמך הערבית: חרפו את נפשם למות.
71. השווה יהושע י"א, יז: "מן ההר החלק העלה שעיר (בדרום) ועד בעל גד בבקעת הלבנון (בצפון)". וראה מקומות מיוערים נוספים ביהושע ט"ו, י. שופטים ג', כו. ופירוש רש"י לפסוק בשופטים: יעד דק ועב וטוב הוא להחבא.
72. ראה מפה 1.
73. השווה א' נהר, נבואות ונביאים, מהות הנבואה, ירושלים תשנ"ט עמ' 129.
74. א', לז-לח.
75. א', מה.
76. א', מו. כאן סוף פרק א'. המסורה מסיימת את העניין בפרשה סתומה לאחר הפסוק הראשון של פרק ב'. החלוקה לפרקים רואה את פסוק א' "ונפן ונסע המדברה.... ונסב את הר שעיר ימים רבים" כציון זמן למאמר הפותח בפסוק ב': "ויאמר ד' אלי לאמר: רב לכם סב את ההר הזה". המסורה רואה פסוק זה כמתייחס לכתוב (לעיל מ"א) "ואתם פנו לכם וסעו המדברה".
77. ראה מפה 1.
78. ביטוי זה מצוי בפי כלב (י"ג, ל): "עלה נעלה וירשנו אתה".
79. ביטוי זה, החוזר ונשנה להלן פסוק כ"ה, מצוי במקביל בדרמה: י"ג, כו.
80. ראה מפה 1.
81. כך במקביל י"ג, כא. "ההרה", כאן, הגוש ההררי של מרכז הארץ.
82. שם, פסוק כ"ג.

83. שם, פסוקים כ"ו-כ"ז.
84. פסוק כ"ח.
85. השווה משלי (כ"ו, כג): "ידע תדע פני צאנך, שית לבך לעדרים"; (י"ב, יא) "יודע צדיק נפש בהמתו". משה רואה עצמו כרועה. וראה ד"צ הופמן, דברים, תל אביב, תש"ך, עמ' קכ"ז: "מן היום שהייתי הפרנס שלכם".
86. ראה אררט, הדרמה במקרא, עמ' 4: "הדרמה מבליטה את המעשים ואת התכונות של 'הגיבורים' - ללא אינטרוספקציה וללא פסיכולוגיזציה". לא כן הנאום.
87. הש' י"ג, כח: "אפס כי עז העם הישב בארץ, והערים בצרות וגדלת מאד, וגם ילדי הענק ראינו שם".
88. י"ד, א-ב.
89. י"ד, יא-יב.
90. סוף א', כא.
91. תחילת א', כ.
92. אמצע א', כא.
93. ראה עולם התנ"ך, דברים, עמ' 36. תרגום השבעים מתרגם "להנחתכם" כאילו נאמר בכתוב לנחתכם. ויתכן, כי בטקסט העברי יש שיכול אותיות: לנחתכם.
94. השווה לדברי ד', במקביל, י"ד, יד.
95. י"ד, כא-כד.
96. השווה במדבר ל"ב, יג: "ויניעם במדבר ארבעים שנה עד תם כל הדור העשה הרע בעיני ד'".
97. השווה להלן דברים ג', כו-כח: "ויתעבר ד' בי למענכם... כי לא תעבר את הירדן הזה. וצו את יהושע... כי הוא יעבר לפני העם הזה...".
98. א', מ.
99. י"ד, כה: "פנו וסעו לכם המדבר דרך ים סוף".
100. י"ד, לט.
101. י"ד, מ.
102. ראה הופמן דברים, עמ' מא: מן השרש הערבי הא"ן, שמשמעו להיות קל, וגם: לזלזל. כאן לפי ההמשך יש לפרש: לפעול בקלות ראש. השווה במדבר י"ד, מד.
103. י"ד, מא-מב.
104. ראה, עולם התנ"ך, עמ' 77, זו"ד - לעלות על גדותיו, לגעוש.
105. ראה הערה 71.
106. בפסוק האחרון של פרק א', ראה הערה 76 לעיל.
107. במדבר פרק ל"ג.
108. ראה י' היינמן, אנציקלופדיה מקראית, הערכים: אמונה, ביטחון, השגחה.
- וראה נ' אררט, "שלושה מלכים במצור", שנתון שאנן, תש"ס, עמ' 11-53. שם במבוא: הסיפור המקראי - בלא שיבקש להציע הגדרה 'דוגמטית' - מנסה, באמצעים הייחודיים לו, לצייר 'גיבורים' הנקלעים למשברים אישיים או לאומיים; והם נזקקים ל'מידת הביטחון' - האמונה בהשגחה העליונה, שעה שהם מייחלים לישועת ד'... גם בשעת-משבר חסרת-סיכוי, 'מידת הביטחון' תעורר ב'גיבור' המקראי את התקווה, כי בחסדי האל, אפשר שיעשה לו הנשגב מבינת אנוש - 'הנס', ותשועתו בוא תבוא.

מעשה-המרגלים בדרמה ובנאום

109. ראה ט', ז, כד; ל"א, כז.
110. הדים - גם בכתוב: "על אשר מריתם את פי למי מריבה" (במדבר, כ', כד = כ"ז, יד).
111. ראה אררט, הדרמה במקרא, פרק י"ד - פרשת קרח בדרמה במבנה קלימטי - הבעיה הפרשנית (עמ' 120), ופרק ט"ו - פרשת מי מריבה בדרמה במבנה קלימטי.

